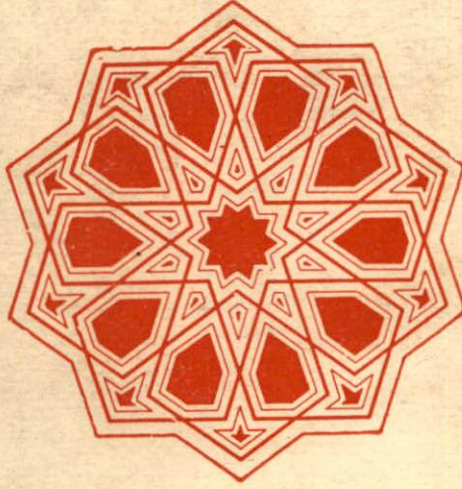

İLÂHİYAT FAKÜLTESİ DERGİSİ

ANKARA ÜNİVERSİTESİ İLÂHİYAT FAKÜLTESİ TARAFINDAN
ÜÇ AYDA BİR ÇIKAR

C.V, Sa: I-IV

1956

MARS T. ve S. A. Ş. MATBAASI — ANKARA

1 9 5 8

İLÂHİYAT FAKÜLTESİ DERGİSİ

ANKARA ÜNİVERSİTESİ İLÂHİYAT FAKÜLTESİ TARAFINDAN
ÜÇ AYDA BİR ÇIKAR

I - IV

1956

RESAT GELİK
A.Ü. İLÂHİYAT FAK.
Sınıf I. No 1066

İÇİNDEKİLER

	Sayfa No.
Prof. Muhammed T. TANCİ	: Şehristani'nin El-Milel Ve'n Nihal'i . . . 1
Ord. Prof. Hilmi Ziya ÜLKEN	: İdealizmin Çıkmazları 17
Prof. Ahmet CAFEROĞLU	: Azerbaycan ve Anadolu Folklorunda Saklanan İki Şaman Tanrısı 65
Öğ. Görev. Nafiz DANIŞMAN	: Tasavvuf Şiirlerinden Düşündürücü Terçümeler 76
Doç. Dr. Kâmuran BİRAND	: 18. Yüzyıl Fransız Aydınlanma Tarihciliği ve Modern Tarihcilik Karşısındaki Durumu 87
Dr. Necati ÖNER	: Tanzimattan Sonra Türkiye'de İlim ve Mantık Anlayışı 100
Dr. Cavit SUNAR	: İmam Rabbâni'nin Tevhid Görüşüne Genel Bir Bakış. 136
M. Zeki ORAL	: Konya'da Alâ üd-din Camii ve Türbeleri . 144
İbrahim Ağâh ÇUBUKÇU	: Gazzali'ye Göre İbahilik. 165
Prof. James ROBSON	: Sunen'i Ebu Dâvûd Nüshalarının Rivayeti Çeviren: Talât KOÇYİĞİT. 173
Şeyh Muhammed ABDUH	: Tefsire Mukaddime Çeviren: İsmail CERRAHOĞLU. . . . 183
Prof. R. PETTAZZONI	: Din İlminde Tarih ve Fenomenoloji Çeviren: Dr. H. G. YURDAYDIN . . . 189
Öğ. Görev. Nafiz DANIŞMAN	: "Cahiliyye" Kelimesinin Mânâ ve Menşei. . 192
Prof. H. A. R. GIBB	: İslâmiyetin İlk Devirlerinde Hükûmet Müessesesinin Tekâmülü. Çeviren: Dr. H. G. YURDAYDIN 194
BİBLİYOGRAFYA	
Yaşar KUTLUAY	: De Lacy O'Leary, Arabic Thought and its place in History 206
Hüseyin ATAY	: M. Akkad, El-Felsefetü'l Kur'aniye. . . 208
Hikmet TANYU	: Dr. Ziya Dalat, Çocuk ve Genç Ruhı. . . 215
Doç. Dr. Neş'et ÇAĞATAY	: Jacques C. Risler La Civilisation Arabe. . 221

GAZZALİYE GÖRE İBAHİLİK

İBRAHİM ÂGAH ÇUBUKÇU

Ebu Hamit Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Ahmet al-Gazzalî tasavvuf, fıkıh, kelâm, batınlık, felsefe ve mantık gibi çeşitli konularda eser vermiş olan bir islâm mütefekkiridir. Keza ibahilik hakkında yazılmış elimizde bir risalesi de bulunmaktadır (1). Ayrıca Gazzalî Kimyay-ı Saadet'de (2), Mizan al-Amel'de (3), Faysal at-Tafrika Bayn al-İslâm va'z-Zandaka'da (4), İhya-u Ulum ad-Din'de (5) ve Fada'il al-Enam'daki mektupların birinde (6) İbahilikten az çok bahsetmiştir. Şimdi bu eserlerden faydalanarak Gazzalî'nin ibahilik hakkındaki görüşünün tetkikinden önce, umumiyetle ibahiliğin ne olduğunu görelim:

Genel olarak haram şeyleri mübah sayan, muayyen bir şeriata bağlı olmıyan, şehvetinin esiri bulunan, şüphe, taklit veya ahmaklık (7) neticesinde yolunu kaybetmiş her kimseye ve her fırkaya ibahî dememiz mümkündür (8). İbahiler arzu ve heveslerine tâbi olurlar, diledikleri her şeyi yapmak isterlerdi. Hiçbir ibahî, arkadaşından kendi zevcesini esirgemezdi (9). Hattâ kadınlarla erkekler geceleri bir araya gelerek zevk âlemleri yaparlardı. Hakikatte şeriat hükümlerine asla kıymet vermezler ve bütün haramları mübah adederlerdi (10). Fakat bunların çoğu canlarını kurtarmak ve arzularına kavuşmak için tasavvufu kendilerine en uygun mezhep olarak seçtiler (11). Zahiren mutasavvif görünmelerine rağmen kalpleri ibahilikle dolu idi.

İbn al-Cevzî ibahilerin üç kısma ayrıldığını söylüyor (12): 1 — Dinî hakikatlara inanmıyanlar: Allahı veya sadece Peygamberi inkâr edenler bunlardandırılar. 2 — Dine inananlar: şüphe etmeksizin ve delil aramaksızın şeyhlerinin sözünü her hususta tutan kimseler bu kısma dahildirler. 3 — Kendilerine bazı şüpheler ârız olup da bu şüphelere göre amel edenler.

İbn al-Cevzî'nin bu taksiminden de anlaşıldığı gibi ibahilik birçok sapık zümreleri içine alır:

İsmailiye, Karamita, Hurremiye, Babekiye, Muhammire, Seb'iye, Nuseyriye ve Talimiye gibi muhtelif isimler alan Batınlı ibahî fırkalardan addetmemiz lâzımdır (13). Bunlardan

- (1). al-Gazzalî, Hamakat Ahl-al İbaha, Naşir: Otto Pretzl, München 1933.
- (2). al-Gazzalî, Kimyay-i Saadet. C. I, 56-60 Tahrir 1333.
- (3). al-Gazzalî, Mizan al-Amel, s. 90, 206, Mısır, 1328.
- (4). al-Gazzalî, Faysal at-Tafrika bayn al-İslâm va'z-Zandaka, s. 16, Mısır 1907.
- (5). al-Gazzalî, İhya'u-Ulum ad-Din, C. III, s. 405, Kahire al-İstikame mat. tab'ı.
- (6). al-Gazzalî, Fedail al-Enam min Reasil-i Huccet al-İslâm, s. 72-74. İrân 1333.
- (7). Bk. al-Gazzalî Hamakat-ı ahl-al-İbaha, s. 2.
- (8). Bk. Abu'l-Ferec Abdurrahman İbn al-Cevzî Nakd al-İlm ve'l-Ulema ev Telbis-i İblis, s. 389-390, Mısır 1340.
- (9). Bk. al-Gazzalî, Hamakat ahl-al-İbaha, s. 6.
- (10). Bk. Ebu'l-Ferec Abdurrahman İbn al-Cevzî, Nakd al-İlm ve'l-Ulema s. 390-398.
- (11). Bk. Ayn. esr. s. 389.
- (12). Bk. Ayn. esr. s. 339.
- (13). Bk. Muhammed b. Malik b. Ebi'l-Fedail al-Hammadi al-Yemani, Keşf Asrar-al-Batiniye ve Ahbar al-Karamita, s. 12, Mısır 1939.

Hurremiye (14) diye adlanan ibahiler İslâmiyetten önce de mevcuttu. Ebu'l-Muzaffer al-İsferayini Hurremileri İslâmiyetten öncekiler ve sonrakiler olmak üzere iki fırkaya ayırıyor (15):

1 — İslâmiyetten önceki Hurremilere Mezdekiye de denir. Bütün muharrematı helâl kılmak isterler, ailede ve malda insanların ortak olduğunu iddia ederlerdi. Saltanatı esnasında Nusirevan bunları öldürmüştü.

2 — İslâmiyetten sonra zuhur eden Hurremiler Babekiye, Maziariye (16) ve Muhammiye gibi (17) adlarla tesmiye edilirler.

Babek al-Hurremi'nin taraftarları olan Babekiler Azerbaycan civarında zuhur ettiler (18). Bunların sayıları çoktu. Bütün muharrematı helâl kılmışlardı. Babek 20 sene müddetle Abbasilerin askerlerini mağlûp etti. Nihayet kardeşi İshak'la birlikte esir düşünce, Mu'tasım zamanında Samarra'da astırılmak suretiyle öldürüldü. Babekiler Taberistan dağlarında toplanıp musiki ve şarap âlemleri gibi birçok fasid işler yaparlardı. Kadın ve erkekler bir araya gelip mum ve ateşleri söndürdükten sonra şehvî arzulara dalarlardı.

Hurremiye hakkında İbni Nedim'in verdiği bilgiler Ebu'l-Muzaffer al-İsferayini'nin anlattıklarını teyid edici mahiyettedir (19).

Batını sayabileceğimiz Ravendiye fırkasının bir kolu olan Ebu Müslimiye fırkası da ibahilerdendir (20). Bunlar Ebu Müslim al-Horasanî'nin imametine inanırlardı. Bütün dinî farızaların terkedilmesi lâzım geldiğini ve her şeyin mübah olduğunu iddia ederlerdi. Hurremîniye diye de lâkaplanan Ebu Müslimiye'nin Hurremiye ile yakın alâkası vardır.

İbahî fırkalarından birisi de al-Mukannaiyedir. Çok çirkin olan reisleri "Ata" altından bir yüz yaptırıp suratını onunla örtmüştü (21). Bu sebeple kendisine Mukanna dendi. Başlangıçta Abu Müslim al-Horasanî'nin mezhebini benimsemişti (22). Abbasî halifesi al-Mehdî b. al-Mansur zamanında birçok müslüman askerlerini mağlûp eden Mukanna sihirbazlık ve hendese ilimlerine vakıftı. Taraftarlarını bunlarla aldatır, muharrematı helâl sayar ve dinî farızaları lüzumsuz bulurdu (23).

Batınilerden Karmatiler de şeriatı ta'til ederlerdi. Hattâ bütün peygamberlere söverler, din kitaplarını yok ederler ve hacıları öldürürlerdi (24).

(14). Hurremiye diye isimlenmelerinin sebebi şöyledir: Hurrem farsça bir kelimedir. Sevinçli, gönül çeken, hal ve vakti hoş mânâlarına gelir. Bu, Mezdekilerin bir lâkabı idi. Mezdekiler Mecusilerden olup Kubad zamanında zuhur eden İbahilerdir. Bunlar sakınılacak şeyleri mübah adederlerdi. Hurremiler ise itikad ve mezhep bakımından Mezdekilere benzedikleri için onlardan bu lâkabı aldılar. Bk. İbn al-Cevzi, al-Muntazam fi Tarih al-Muluk ve'l-Umem, c. V, s. 113, Haydarabad, 1357.

(15). Bk. Abu'l-Muzaffer al-İsferayini, at-Tabsir fi'd-Din, s. 79. Mısır 1940.

(16). Maziariye Maziyar'ın taraflarının mezhebidir. Maziyar halkı Muhammiye dinine dâvet ederdi. Taraftarları Taberistan dağlarında zuhur etmişti. Bk. al-İsferayini, at-Tabsir fi'd-Din, s. 80.

(17). Bunlar elbiselerini Babek zamanında kırmızıya boyadıkları için Muhammiye diye adlandılar. Bk. İbn al-Cevzi, al-Muntazam fi Tarih al-Muluk ve'l-Umem, c. I, s. 113.

(18). Bk. al-İsferayini, at-Tabsir, s. 80.

(19). Bk. İbni Nedim, al-Fihrist, s. 493-494, Kahire İstikamet matbaası tab'ı.

(20). Bk. Abu Muhammed al-Hasan b. Musa an-Nevbahtî, Fırak aş-Şia, s. 41, İst. 1931. Yine aynı mevzu için Bk. al-Aş'ari, Makalat al-İslâmiyyin, c. I, s. 92.

(21). Bk. Abu'l-Abbas Şemseddin Ahmed b. Muhammed b. Ebi Bekr b. Hallikan, Vefeyatu'l-A'yan ve Enba Abna-i'z-Zaman, c. 11., s. 426, Mısır 1948.

(22). Bk. Ebu'l-Feth Muhammed b. Abdülkerim eş-Şehristanî, al-Milel va'n-Nihal, c. I, s. 205, Mısır 1317.

(23). Bk. al-İsferayini, at-Tabsir, s. 76.

(24). Bk. Abdulcebbar b. Muhammed b. Abdulcebbar, Tesbit-i Delail-i Nübüvve, varak 49 b, Süleymaniye (Şehit Ali Paşa K) No. 1575.

Hakikatte bütün Batınîlerin gayeleri şeriatı inkârdan ve sapıklıktan ibaretti (25).

Acaba Gazzalî ibahîliğe tahsis ettiği yazılarında Batınîlikten de bahsetmişmidir? Gazzalî'ye göre ehl-i ibahe ile Batınîler arasında bir fark var mıdır?

Gazzalî gerek Kimyay-i Saadette, gerek Hamakat-ı Ahl al-İbaha'da ve gerekse Fadail al-Enam'da ibahîlikten bahsederken Batınîleri ibahî fırkalar arasında zikretmemiştir. Buna mukabil Fadaih al-Batıniye adlı eserinde Batınîlerin mutlak ibahî olduklarını, yasak şeyleri mübah kıldıklarını ve şeriatı inkâr ettiklerini söylemiştir (26). Bu birbirinden farklı durum Gazzalî'nin bilgilerinin dağınık olduğuna delâlet eder.

Gazzalî'nin bilgilerinin dağınık olduğunun diğer bir delili de aynı mevzuu muhtelif eserlerinde birbirinden farklı olarak anlatmasıdır. Meselâ Fadail al-Enam'da İbahîlerden bahsederken Hz. Muhammed'in bir hadisine (27) istinaden fırkaların adedinin yetmiş iki olduğunu, bütün bu fırkaların aslında, en iyiler, en kötüler ve mutavassıtlar olmak üzere üç kısımdan ibaret bulunduğunu ve her kısmın yirmi dörde ayrıldığını söylüyor (28). Gazzalî'ye göre bu üç fırkanın en iyileri sofiler, en kötüler de fasıklardır. Şeytan sofiler ve fasıkları kandırarak yeni bir terkip yapmıştır. Bunlar da ibahîlerdir. Halbuki Gazzalî Kimyay-ı Saadet'de ibahîleri yedi kısımda tetkik etmektedir (29). Hamakat-ı Ahl al-İbaha adlı eserinde ise ibahîleri, evvelâ taklitçiler ve zahitleri ayıplama neticesinde yolunu sapıtanlar olmak üzere ikiye ayırmış, şüphe neticesinde yolunu gaybeden ibahîleri de sekiz bölümde incelemiştir (30).

Yukarıda batınîlerin de ibahî olduklarını söylemiştik. Fakat Gazzalî her iki fırkayı başka başka eserlerinde incelemiştir. Batınîlik hakkında yazdığı Fadaih al-Batıniye, al-Kustas al-Mustakim ve Kavasım al-Batıniye gibi eserlerinin muhteviyatıyla ehl-i ibahaya dair olan yazılarının muhteviyatı yekdiğerinden tamamen farklıdır. Bu sebeple biz burada batınîleri ve diğer ibahî fırkaları bir tarafa bırakarak Gazzalî'nin ehl-i ibahaya tahsis ettiği yazılara istinaden bir araştırmada bulunacağız.

Gazzalî'ye göre ibahîlerin dalâletlerinin başlıca sebepleri ahmaklık, şehvetin galip gelmesi ve tembelliklerdir (31). Bunlar tembellikleri dolayısıyla namaz kılmazlar, oruç tutmazlardı. Şehvet ve hevesleri sebebiyle de zina etmekten çekinmezlerdi. İnsanlık ve izzet-i nefisten o kadar uzaklaşmışlardı ki bir ibahî karısını evinde yabancı bir erkekle gördüğü zaman asla kızmaz ve kıskanmazdı. Zira itikatlarınca bu gibi hallerde kızmak yahut kıskanmak nefsin ölmediğine delildir. Kemale eren odur ki nefsinin öldürür; yani kızmaz ve kıskanmaz.

Gazzalî tamamen ibahîlikten bahseden Hamakat Ahl al-İbaha adlı eserinde onların iki gruh olduğunu söylüyor (32):

Birincisi taklit sebebiyle ibahî olanlardır. Taklide meyli olanlar güzel sözler söyleyen,

(25). Bk. İbn al-Cevzî, al-Muntazam, c. V, s. 114.

(26). Bk. al-Gazzalî, Fadaih al-Batıniye, diğer adı al-Mustazhiri; (almanca Streitschrift Des Gazzalî gegen Die Batinijs-Sekte), Naşir Goldziher, s. 10. Leiden 1956.

(27). Ümmetim yetmiş iki fırkaya ayrılacak; bunlardan yalnız bir fırka kurtulacaktır. Bazı varyantları olan bu hadisin sıhhati hakkında ihtilâf vardır. at-Tirmizî, Ebu Davut ve İbn al-Cavzî bunu sahih hadis olarak kabul etmişlerdir. Bk. Ebu'l-Ferec Abd ar-Rahman İbn al-Cavzî, Nakd al-İlm va'l-Ulema ev Talbis-i İblis, s. 8, 19-20, Mısır 1340.

(28). Bk. al-Gazzalî, Fedail al-Enam, s. 73.

(29). Bk. al-Gazzalî, Kimyay-ı Saadet, c. 1, s. 56-60. Tahran 1333.

(30). Bk. al-Gazzalî, Hamakat Ahl al-İbaha, s. 6, 8. München 1933.

(31). Bk. aynı eser, s. 2-3.

(32). Bk. Aynı eser, s. 6.

hoş bir hayat süren, zahirde seccadeden ayrılmıyan ve velilik iddiasında bulunan bir kavmi gördükleri zaman onlara derhal muvafakat ederlerdi (33). Hakikatte bu kavim dine aykırı birçok işler yapardı.

İkinci grup ise sofileri ve âlimleri ayıplıyanlardır. Bunlara göre zahitler kendilerini şeriata bağliyan ahmaklardır. Şeriattan ayrılmıyanlar hürriyete ve kalp temizliğine kavuşamazlar. Kendi çocuklarını ve karısını herhangi bir ibahiden esirgiyenler nefislerinin necasetinden kurtulamıyanlardır.

Gazzalî'ye göre bir kısım ibahiler daha vardır ki bunlar da hayal ve şüphe yüzünden dalalete sapmışlardır. Bunları şüphelerine göre sekiz gruba ayırarak incelemek lâzımdır (34). Şimdi bu grupların dalaletlerini ve Gazzalî'nin onların iddialarını nasıl çürüttüğünü görelim:

Birinci grup Allaha ve ahirete imanı zayıf olanlardır. Allahın ibadete ihtiyacı olmadığına ve masiyetten dolayı da güvenmeyeceğine inanırlardı. Onlara göre Allah indinde itaat ve masiyet beraberdir. Binaenaleyh kulların ibadet edeceğim diye kendilerini meşakke te atmasına lüzum yoktur (35).

Gazzalî bu grubun iddialarını şöyle çürütüyor: "Bu cahiller Allahın, kim için temizlerse ancak kendisi için temizlemiş olur (36), kim mücadele ederse ancak kendisi için mücadele etmiş olur (37), ve kim iyi amel yaparsa kendisi için yapmış olur (38), buyurduğundan gafildirler. Bunlar şeriati anlamıyorlar. Çünkü zannediyorlar ki şeriat işlerin kulları için değil Allah için yapılması lâzım geldiğini emreder. Bu kavim hem perhiz etmeyen hem de tabibe ne oluyor tavsiyesini ister tutarım ister tutmam diyen bir hastaya benzer. Evet bir bakımdan bu söz doğrudur. Fakat hastanın kendisi helâk olur. Tabibin tavsiyede bulunmağa ihtiyacı yoktur. Lâkin hastanın helâk olmasının sebebi perhiz yapmamasıdır. Tabip ona delil olmuş ve yol göstermiştir. Onun helâk olmasından yol gösterene bir zarar gelmez. Nitekim vücudun hastalığı bu dünya hayatının ölmesine, kalbin hastalığı ise Ahiret hayatının elemelerine sebep olur. İlâc ve perhiz vücudün selâmetini temin eder. İtaat, marifet ve günah işlemek de kalbin selâmetine âmil olur. Allah-ü Taâlâ, ancak Allaha selim bir kalple gelen müstesnadır (39), buyurmuştur (40)."

İkinci grup Allah-ü Taâlâ'nın rahmet ve keremine güvenerek şeriatin hududundan dışarı çıkanlardır. Bu grup Allahın rahmeti çoktur; biz her ne sıfatla muttasıf olursak olalım O affeder diyerek dalalet yolunu tutmuştur (41).

Gazzalî'nin bunlara itirazı:

Evet Allah-u Taâlâ kerim ve rahimdir. Fakat azabı da şiddetlidir. Rahmet ve keremine rağmen birçok kimseleri bir belâya, hastalığa ve açlığa duçar eder.

Üçüncü grup şeriati bir cihetten bilmiyenlerdir. Bunlar şeriatin şehvet, gazap ve riâyâ gibi kötü sıfatların kalpten tamamen atılmasını emrettiğini zannettiler. Bir müddet ri-

(33). Bk. al-Gazzalî, Kimyay-ı Saadet, c. 1, s. 59-60.

(34). Bk. al-Gazzalî, Hamakat Ahl al-İbaha, s. 8.

(35). Bk. Aynı eser s. 8.

(36). SüreXXXV, âyet 18.

(37). Süre XXIX, âyet 6.

(38). Süre XXXXI, âyet 46.

(39). Süre XXVI, âyet 89.

(40). Bk. al-Gazzalî, Kimyay-ı Saadet, c. 1, s. 57.

(41). Bk. Aynı eser, s. 57-58., ve Hamakat Ahl al-İbaha, s. 10-11.

yazetle meşgul olmalarına rağmen bu gibi beşerî sıfatları yokedemeyince, "insanın beyhude yere kendini meşakkate atması mânâsızdır; çünkü bu gibi sıfatları yoketmenin muhal olduğu tecrübemizle sabit oldu" demişlerdir (42).

Gazzali'nin cevabı:

Bu ahmaklar şeriatin, beşerî sıfatların yokedilmesini emretmediğini anlamamışlardır. Şeriat, şehvet ve gazabın dinî kanunlara galip gelmeyecek şekilde terbiye edilmesini emretmiştir. Bu şekilde nefsin terbiye eden insan büyük günahlardan sakınır, serkeşlik etmez. Hz. Muhammed şehvet ve gazabın kökünü yokedin diye bir emir vermemiş bilâkis: "Ben beşerin kızdığı gibi kızabilen bir insanım" demiştir. Keza Allah-u Taâlâ insanın gazabı olmaz diye beyanda bulunmamış aksine olarak Kur'anda "İnsanlardan kinini yenenler ve affedenler (43)" diyerek telmihde bulunmuştur.

Dördüncü grup: bazı kimseler bir müddet riyazetle meşgul olunca bir nevi sesler duymuşlar ve hayaller görmüşlerdir. Bunlar âdetleri hilâfına ibadet anında kendilerinde hasıl olan bu gibi halleri kemal mertebesi zannetmişlerdir. Artık Allaha kavuştuklarına inanmışlar ve "Biz maksada eriştik, ibadet etmek ve masiyetten sakınmak bu mertebeye erişmek için lâzımdır. Binaenaleyh bize masiyet ve namaz kılmamak zarar vermez" demişlerdir (44). Bu sebeple şarap içmişler ve günah işlemekten çekinmemişlerdir. Bunlar kendi derecelerini peygamberlerin derecelerinden daha yüksek görmüşlerdir.

Gazzali'nin cevabı:

Bunların bilmeleri lâzımdır ki peygamberler işlenen bir masiyet veya hatadan dolayı gözyaşı dökmüşlerdir. Sahabe en küçük bir günah işlemekten bile sakınmıştır. Hattâ herhangi bir helâl şeye şüphe karışınca ondan uzak durmuşlardır. O halde nasıl olur da farzları terketmek, günah işlemek bu ahmaklara zarar vermez? Ve kendi dereceleri Sahabe ve peygamberlerinkinden üstün olur?

Beşinci grup: sofilerin bir kısmı riyazetle nefislerini terbiye etmeğe çalışmışlar, bir müddet inzivada kalmışlar ve kalplerinden Allah kelimesini eksik etmemişlerdi. Öyle ki onlarda bir takım iyi haller ve keşifler zuhur etmişti. Birçok melekut sırlarına vakıf olmuşlar, nihayet keramet sahiplerinin derecelerine erişmişlerdi. Gayıptan haber verseler doğru çıkar, bir hastaya himmet etseler iyileşir ve bir düşmana gücenseler helâk olurdu. Bunlar "Biz daima huzuru ilâhiyi müşahede etmekteyiz. rükû ve sücuttan maksat gafil olan kalbi huzura getirmek ve Allah-u Taâlâ sözünü hatırlamaktır. Biz bir lâhza dahi Allah'tan gafil değiliz. Bütün melekûtu apaçık görüyoruz. Melekler ve nebîler, cevherlerini güzel suretler halinde bize gösteriyorlar. Artık bizim ibadete ne ihtiyacımız vardır?" demişlerdir (45).

Gazzali'nin cevabı:

Bu kavim İblisin de bu şekilde aldandığını düşünmelidir. İblis kendi kemaline bakarak "Ben meleklerin muallimiyim, yakınlık derecesine eriştim, Allahın emrini tutmağa ihtiyacım yoktur, Adem'in derecesi benden daha aşağıdır, ona secde etmekte benim ne istifadem

(42). Bk. al-Gazzali, İhya-u Ulum ad-Din, c. III, s. 405. Aynı mevzu için şu eserlere de bak. Kimyay-i Saadet, c. I, s. 57 ve Hamakat Ahl al-İbaha, s. 11.

(43). Süre III, âyet 134.

(44). al-Gazzali, İhya-u Ulum ad-Din, c. III, s. 405. Yine aynı konu için şu eserlere de bak. Hamakat Ahl al-İbaha, s. 12 ve dv., Mizan al-Amel, s. 206., Faysal at-Tafrika s. 16.

(45). Bk. Hamakat Ahl al-İbaha, s. 15-16.

olur?" demişti. İblisin bu kıssası Kur'anda efsane için değil, bu gibi ahmakların hiçbir sofinin Allahın emrini yerine getirmekten müstağni kalamıyacağını anlamaları için zikredilmiştir (46).

Altıncı grup: bazı ibahiler her işin ve hareketin ezelde takdir edildiğine, bir insanın mesut yahut bedbaht olacağına henüz dünyaya gelmesinden önce yazıldığına, bu ezeli takdirin insanlar tarafından asla değiştirilemeyeceğine inanmışlar, amellerin ezeli hükme tesir edemeyeceği mülâhazasıyla ibadeti terketmişlerdi (47).

Gazzalî'nin cevabı:

Hz. Peygamber Sahabeye ezeli takdiri açıkladığı zaman onlar biz artık ameli terkede-
lim demişlerdi. Hz. Peygamber bunlara "Amelden elinizi çekmeyiniz, eğer Allah-u Taâlâ
hakkınızda saadet yazmışsa size mes'udların amellerini müyesser kılar" diyerek cevap ver-
mişti. Düşünmek lâzımdır ki eğer Allah-u Taâlâ bir kimsenin iyiliğini istemişse ona
iman, kötü sıfatlardan uzaklaşmak ve muti bir kul olmak nasip eder. Nitekim Allah-u
Taâlâ şöyle buyurmuştur: "Allah bir kimseyi hidayete götürmek isterse onun kalbini is-
lâma açar ve kimin de sapıtmasını isterse onun kalbini daraltır (48)".

O halde Allah-u Taâlâ böyle bir ibahî kavmi Cehenneme göndermek isterse o kavmi
saadet ve şekâvetin ezelde takdir edildiğine, amelin bunu değiştiremeyeceğine inandırır.
İnsanların kadere itimat ederek ameli terketmeleri yanlış bir yoldur. Allah-u Taâlânın
Kur'andaki şu emirleri de bunu teyit eder: "Şüphesiz söz ve fiilinde sadık olanlar saadete
kavuşurlar, isyan ve muhalefete sapanlar ise Cehennem ateşinde yanarlar (49)", "İnsan
için ancak yaptığı şey Ahiret azığı olur (50)" (51).

Yedinci grup: bir kısım ibahiler daha vardır ki bunları Allaha veya sadece Ahirete
inanmayanlar olmak üzere iki grupta incelememiz mümkündür:

1 — Allaha iman etmeyenler Allahı vehm ve hayal hazinesinden bulmak istemişler, O'nun ne ve nasıl olduğunu aramışlardır. Maksatlarına eremeyince de inkâr yoluna sapsınlar, herşeyin sebebini ya yıldızlardan veya tabiatın bilmişlerdir. İnsanların, hayvanların ve bu garip âlemin bütün hikmet ve tertipleriyle kendiliklerinden zuhur ettiklerini ve ya ezeldenberi mevcut olduklarını zannetmişlerdir.

Gazzalî'nin cevabı:

Bu ahmaklar kendilerinin yok iken yaratılmış olduğunu bilmezler. Bunların hali, çok güzel bir yazı görüp bunun mürid, âlim ve kadir bir kâtibin eseri olmaksızın kendiliğinden yazıldığına yahutta ezeldenberi yazılmış bulunduğu inanan insanın haline benzer.

2 — Allaha inanıp da Ahiret gününe iman etmeyenler insanların bir nebata veya hayvana benzediklerini, öldükten sonra yok olacaklarını iddia etmişler, "Cennet ve Cehennem, sevap ve ikab bir yalandan ibarettir" demişler ve işlerinde ibahilere uymuşlardır.

Gazzalî'nin cevabı:

Bunlar ruhun hakikatini, insanın hayvandan ve nebattan üstün olduğunu bilmedikleri

(46). Bk. Aynı eser, s. 16.

(47). Bk. Aynı eser, s. 20.

(48). Süre VI, âyet 125.

(49). Süre LXXXII, âyet 13-14.

(50). Süre LIII, âyet 39.

(51). Bk. al-Gazzalî, Hamakat ahl al-İbaha, s. 21-23

için Ahirete inanmamışlardır. Ruh Allaha mensuptur; nitekim Cenab-ı Hakkın, o'na (Adem'e) ruhumdan üfledim (52), ruh Rabbimin emrindedir (53), buyurduğunu farketmemişlerdir. Taklidci ibahîlerin de bildiği gibi dünyaya yüz yirmi dört bin peygamber gelmiş ve bütün bunlar ölümden sonra ruhun yaşayacağından, sevap ve ikabın gerçek olduğundan haber vermişlerdir. Bütün âlimler ve velîler bunda ittifak etmişlerdir. Âlim olanlar delillerle peygamberlerin sözünün doğru olduğunu anlamışlardır. Ehli zevk olan sofiler ve velîler ise nefislerini ıslah edip müşahede yoluyla ölümün hakikatine, ruhun bekasına ve yeniden dirilmeye vakıf olmuşlardır. Mukallitler ise gerek âlimleri ve gerekse sofileri taklit yoluyla iman sahibi olmuşlardır. Ahirete itikat etmeyen bu mülhidler ise imandan nasibi olmayan, bu açık hakikatlere akıl erdiremeyen bir takım ibahîlerdir (54).

Sekizinci guruh:

Bunlar "Dervişe hiçbir şey malûm olmaz; namaz, oruç, sevap, Cennet ve Ahiret gibi şeyler bilinen şeylerdir; Derviş bunlardan müstağni olmalıdır; hakikî dervişlik böyle olur" demişlerdir (55).

Gazzalî'ye göre bunlar şeriatla methedilen dervişlerin isimlerini kendilerine maletmişlerdir. Halbuki tuttıkları yolun dervişlikle alakası yoktur. Süluk ettikleri yol dalalet yoludur.

Gazzalî'ye göre, dinden sapanları kurtaracak dört çare vardır (56). Fakat Şeytan ibahîlere bu çarelerin yollarını kapamıştır:

1 — Bütün dalaletlerin ilâcı ilimdir. Âlimler de tabiblere benzerler, yolunu şaşırانları tedavi ederler. Hakikat böyleyken ibahîler ilmi hicap, âlimleri de kendi bilgileriyle mahcup zannedip, kendilerinin daha üstün bir mertebeye ulaştıklarını iddia ettiler.

2 — Sapıklara sağlam delille nasihat etmek, necat bulmalarına sebep olabilir. Fakat ibahîler delile "cedel" adını vermişler ve duydukları her söze bu cedeldir diyerek kıymet vermemişlerdir.

3 — Fasidlik yapan bir kimsenin kabahatini anlayarak pişman olması, kendisine bu kusurundan dolayı hakaret gözüyle bakması tövbe etmesine sebep olabilir; ibahîler ise "bize hakikat yolu açıldı, yaptığımız herşey kemal ve basîretimizin bir neticesidir" diyerek gafletten uyanmazlar.

4 — Halkın günah işleyenleri ayıplaması birçok kimseleri fena işler yapmaktan uzaklaştırır. Halbuki ibahîler kendilerini velîlerden göstermek için zahiren ehli takvanın kıyafetiyle süslenirler ve büyük şeyhlerin sözlerini dillerinden bırakmaklar. Hakikatte ise birçok günahlar işlerler, dalâletten ayrılmazlardı.

Gazzalî'nin ibahîler karşısındaki durumunu böylece gördükten sonra, netice olarak bazı mülâhazalar beyan edebiliriz:

Gazzalî, bazı kimselerin ısrarı ve ibahîlerin dalaletlerinin yayılmış olması sebebiyle onların sapıklık ve fesadlarına işaret etmeyi vacip telâkki ettiğini söylüyor (57).

(52). Süre XV, âyet 29.

(53). Süre XVII, âyet 85.

(54). Bk. al-Gazzalî, Hamakat, s. 23-26. Aynı mevzu için Bk. Kimyay-ı Saadet, c. I, s. 56.

(55). Bk. al-Gazzalî, Hamakat, s. 26-27.

(56). Aynı eser, s. 3-5.

(57). Bk. al-Gazzalî, Hamakat s. 6.

Bu sebepler şüphesiz ki, Gazzalî'yi ibahîler hakkında yazı yazmağa sevkeden mühim âmillerdir. Fakat kanaatimizce, Gazzalî'yi ibahîlerin şüphe ve dalaletlerini yazmaya sevkeden sebeplerden biri de kendisinin ve onların sofiliğe olan yakın alâkalarıdır:

İbahîlerin dalaletlerinden bahsederken nasıl sofilik iddiasında bulduklarını açıklamıştık.

Gazzalî'ye gelince: ona göre hakikatı arayanlar dört sınıftan ibarettir: 1 — Mütekelimler, 2 — Batıniler, 3 — Felsefeciler, 4 — Sofiler (58). Gazzalî, geçirdiği şüphe krizinden sonra bunlar içinde yolları en doğru, ahlâkları en temiz olanların sofiler olduğuna inanmış (59) ve sofilikte karar kılmıştır. Bu sebeple sofî olan Gazzalî, sofilik iddiasında bulunan ibahîleri kendisinden tefrik etmek ve hakikî sofiliği korumak için onların dalaletlerini sayıp dökmek ihtiyacını duymuştur. Nitekim Hamakat Ahl al-İbaha adlı eserinin muhtelif yerlerinde zamanındaki ibahîlerden söz açması (60), İhya'da (61), Mizan al-Amel'de (62) ve al-Munkiz'de (63) tasavvuftan bahsederken ibahîleri tel'in etmeyi unutmaması kanaatimizin doğruluğunu gösterir.

Son olarak şunu da kaydetmek lâzımdır ki Talimiyecilerle mücadele eden, felsefecilere itirazlarda bulunan Gazzalî, geniş kültürü sayesinde methodsuz bir şekilde olsa da ibahîlerin şüphe ve dalaletlerini çürütmüştür. Bu bakımdan İslâm âlemi ona çok şeyler borçludur.

(58). Bk. al-Gazzalî, al-Munkiz min ad-Dalal, s. 6, Mısır 1309.

(59). Aynı eser s. 22.

(60). Bk. al-Gazzalî, Hamakat, s. 3, 6, 23.

(61). Bk. al-Gazzalî, İhyau Ulum ad-Din, c. III, s. 405.

(62). Bk. al-Gazzalî, Mizan al-Amel, s. 90, 206.

(63). Bk. al-Gazzalî, al-Munkiz min ad-Dalal, s. 23, Mısır 1309.